

רב שהוא תלמיד

הרהורים על בית המדרש

הרב יאיר דרייפוס¹

לזכרו הטוב של הרב שג"ר

א. פתיחתא

איך להיות רב בימים האלה? ואיך להיות תלמיד? נראה שמבנה היחסים הבסיסי הזה, המתגלגל ממשה ויהושע ועד בתי המדרש של ימינו, נקלע היום למורכבויות רבות. יש המתקשים או מסרבים להיות תלמידים, ויש העושים זאת באופן דל ורפה, או בהתלהבות רדודה וילדותית. אחרים מבקשים במשך שנים אחר רב כלבבם, ואינם יודעים שמה שנחוץ להם הוא מערכת יחסים שונה. מהעבר השני, גם עמדת הרב מיטלטלת לרוב בין הקצוות: או שהיא נוקשה והיררכית מדי, עמדה היוצרת ניכור וחוסר כנות, או שהיא לוקה בחברותיות יתר, באובדן הכבוד המאפשר חיבור מעמיק.

אולי פנינו כבר מועדות אל האוטופיה של "לא ילמדו עוד איש את רעהו", אבל נראה שעדיין יש צורך וביקוש ליחסים שאינם הדדיים לגמרי. כמו שאר המערכות ההיררכיות, ובראשן המשפחה, יחסי הרב והתלמיד נראים כנתונים בכף הקלע – הם נעים הלך ושוב בין ההיררכיה לשוויון, בין הכפייה לחירות. תקופת ביניים שכזו דורשת יצירת מבנים חדשים של יחסים, מבנים מורכבים וגמישים שיוכלו להכיל את הארת הזמן, ולאפשר את צמיחתם המשותפת של הרב והתלמיד.

¹ תודה לאיתן אברמוביץ שערך את המאמר.

ב. רוח שאינה יכולה לסבול זה העולם

תיאור יוצא דופן של יחסי רב ותלמיד אפשר למצוא באחת התורות של ר' נחמן.

דע, שאפשר שיהיה התלמיד גדול מהרב, דהיינו שיהיה לו פי שניים כרבו, ואף על פי כן הכול יהיה בכוחו של רבו. וזה בחינת "ויהי נא פי שנים ברוחך אלי". ברוחך דייקא, שעל ידי בחינת הרוח עצמו של אליהו רבו, יהיה לו פי שנים כמותו.²

ר' נחמן מתאר את יחסי הרב והתלמיד כיחסים פרדוקסאליים: הם מאפשרים 'כלכלה רוחנית' בלתי אפשרית, בה התלמיד מקבל מהרב יותר משהרב יכול לתת. את מקורה של המורכבות הזו מוצא ר' נחמן בדמותו של הרב עצמו:

כי איתא, שיש להצדיק בחינת שני רוחות, רוח לעילא ורוח לתתא... דהיינו שיש לו בחינת חיות למעלה וחיות למטה. והרוח והחיות שלמעלה הוא גדול מאד מאד... ובשעת הסתלקות הצדיק אזי הוא משיג הרבה יותר ממה שהשיג בחייו, כל אחד לפי מדרגתו... שזהו על ידי שבשעת הסתלקות אזי יורד ובא למטה בחינת הרוח והחיות דלעילא, ואזי נתחבקין ונתאחדים יחד הרוח דלתתא עם הרוח דלעילא. כי באמת שניהם אחד, ותיכף כשנתגלין זה לזה נתאחדין מאד באחדות גדול. ומחמת שהרוח דלעילא אינו יכול להיות בזה העולם, כי טבעו אינו יכול לסבול כלל זה העולם, על כן נסתלק לעילא. ועל ידי זה נסתלק הצדיק... אבל להתלמידים מגיע הארה גדולה מאד אז ביותר.

ר' נחמן מתאר את הרב כדמות בעלת זהות כפולה: ישנה הרוח שלמטה, הקיום המודע, הבא לידי ביטוי בדיבורים ובכתבים. אלו הפנים אותן מראה הרב לתלמידיו, בהן הם נאחזים; במקום אחר כותב ר' נחמן כי המפגש של התלמידים

² ליקוטי מוהר"ן קמא, תורה סו.

הוא רק עם הרגליים של הרב.³ אבל בדמותו של הרב ישנה גם הרוח העליונה, הנקודה החתרנית, המתסיסה. זהו המקום הלא-מודע, שהוא גם המניע כל חידוש והתקדמות וגם התנועה שמפרקת הכול, הערעור החבוי מאחורי כל מילה שנאמרת. ר' נחמן מלמד שבכל רב גנוזה רוח ש"אינה יכולה לסבול כלל זה העולם", מקום של חריגה מתמדת, רוח מטהרת המשיבה את היש לאין.

אך התלמיד אינו מכיר את המקום בו הרב מערער על עצמו. הוא שומע את הדיבורים, אך לא את הרוח המניעה אותם, שלעתים אינה גלויה גם לדובר. האיזון הזה מתערער ברגע המוות. ר' נחמן מתאר את המוות כרגע של הכרעה, כמיצוי של כל מה שניתן לעשות ולומר בחיים האלה. מגיע רגע בו האדם חש שהצעד הבא לא יכול להיות כאן, שהשלב הבא דורש השלכה של מה שהיה. רגע המוות הוא רגע של ביטול כלפי הבורא יתברך, רגע שבו האדם משליך את כל מה שפעל והשאייר, מרפה כדי לזכות. ההכרה בכך שיש בנו מקום שאינו יכול לסבול כלל, מקום שמעבר לכל מה שמכונן את דמותנו המוכרת לנו, היא משאת חייו של כל עובד ה' באמת.

מה קורה לתלמיד במצב כזה? על פי ר' נחמן, זהו המצב בו יוכל התלמיד להתעלות על רבו. "התלמידים הם עם הצדיק משורש אחד, רק שהם תלויים בו כענפים באילן"; הם סמוכים ומחוברים לרבם, אבל עדיין ממרחק מסוים. לכן הם עשויים להכיל בתוכם את מאבק הרוחות. העוצמות הבלתי-נסבלות של הרוח העליונה נבלעות במרווח שבין הרב לתלמידיו. עמדת התלמיד מאפשרת לו להפנים בתוכו את הקרע שנפער בדמותו של רבו, להמשיך לחייו את הרוח המערערת עליהם. כאשר הרב משליך מעליו את הכול, הופך התלמיד לנשא של תנועת ההשלכה עצמה, של ביטול התורה שהוא קיומה.

³ שם, תורה סג.

ג. הרהודים בין הרב לתלמידו

המדרש מתאר סצנה דומה לזו שתיאר ר' נחמן, הפעם בהקשר של יחסי אבות ובנים. גם כאן עולה המתח שבין המסירה והלימוד לבין הביטול כלפי ה'.

ויקרא יעקב אל בניו. זהו שאמר הכתוב "מסיר שפה לנאמנים" (איוב יב, פס' כ) – זה יצחק ויעקב, ששניהם ביקשו לגלות מיסתורין של הקב"ה. יצחק קרא לעשו בקש לגלות לו את הקץ, וגנזו הקב"ה ממנו... ואף יעקב ביקש לגלות את הקץ לבניו שנאמר "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים".

למה הדבר דומה? לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו. בא אותו העבד למות, קרא לבניו לעשותן בני חורין ולומר להן היכן הוא דייתיקי שלהן והאוני שלהן. ידע המלך ועמד לו מלמעלה ממנו. ראה אותו העבד והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות להן, התחיל אומר להם בבקשה מכם עבדים של מלך אתם, היו מכבדין אתו כדרך שהייתי מכבדו כל ימי.

כך יעקב אבינו אמר אקרא לבניי להודיע להן אימתי הוא הקץ, מיד נגלה עליו הקב"ה ואמר לו לבניך את קורא ולי לאו? שכן ישעיה אומר "ולא אתי קראת יעקב" (ישעיה מג, פס' כב). כיון שראה אותו יעקב התחיל אומר לבניו בבקשה מכם היו מכבדין לקב"ה כדרך שכיבדוהו אבותיי, שנאמר "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו".

אמרו לו יודעין אנו מה בלבך, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. כיון ששמע יעקב כן נשתחוהו, שנאמר וישתחו ישראל על ראש המטה. התחיל אומר בלחישא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.⁴

⁴ בראשית רבה [תיאודור אלבק], ויחי פרשה צו.

את המדרש הזה ניתן לקרוא סביב המתח בין עבדות לחירות, בין הכפיפות למלך לאהבת הבנים. אבל לענייננו אפשר לראות בו גם אמירה מחודשת על מקומו של האב, הנקרע בין העמידה המתבטלת לפני ה' לבין עמדת הפטריארך המנחיל לבניו. המתח הזה עולה באמירה הנוקבת ששם המדרש בפיו של הקב"ה: "לבניך אתה קורא ולי לא?". כמו ר' נחמן, גם המדרש שואל מה קורה ליחסי האב והבנים בעמידה מול המוות. אבל הסופיות המוחלטת של הרגע הזה רק מדגישה מתח שקיים כל העת: כיצד האב ממקם את עצמו בין הקב"ה לבין בניו? האם הוא משמש כייצוג של האל, כשלוחה שלו בתוך המסגרת המשפחתית,⁵ או שגם הוא נותר תמיד יותר מכל בן העומד בפני אביו שבשמים? האם האב מופיע בפני בניו כדמות רבת-כוח, כמי שיודע להנחיל ולהוריש, להורות וללמד, או שהוא יכול רק לחשוף בפניהם את ייחוד ה' שלו, את ההתבטלות שלו לאינסוף, בתקווה שהדברים יהדהדו בתוכם וימשיכו הלאה?

בצעירותי שימשתי כמחנך בישיבה תיכונית. הבחנתי שבזמן קריאת שמע, כאשר היד מכסה על העיניים, חלק מהמחנכים הציצו מבין האצבעות כדי להשגיח על תפילתם של התלמידים. האנקדוטה הזו ממחישה את הניגוד שמציב המדרש – האם אתה מוותר על ייחוד ה' שלך כדי לחנך אחרים? העמדה של המדרש היא חד-משמעית: אי אפשר לקרוא לבנים בלי לקרוא לקב"ה, לנסות לנטוע בהם אמונה על חשבון העמידה האישית מול האלהים. הדרך היחידה לחנך לעמידה מול ה' היא מתוך דוגמא אישית, כאשר הפניה אינה ישירות אל הבן או אל התלמיד. הרב והאב הם קודם כל אדם העובד את ה', החי את הייחוד הפרטי שלו מול הקב"ה. מתוך כך הדברים הולכים ומתפשטים לסביבתו, וכל אחד מהילדים והתלמידים מעצב מתוכה את העמידה שלו, את הייחוד שלו.

זהו המענה של הבנים ליעקב: "יודעין אנו מה בלבך, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד". אינך צריך לשחק בפנינו את תפקיד האב המנחיל. אנחנו רואים את

⁵ ויקטור פרנקל ניסח עמדה זו בחריפות: "מבחינת התיאולוגיה האלהים אינו דימוי-אב אלא האב הוא דווקא דימוי של אלהים. על פי השקפה זו האב איננו דגם האלוהות, אלא להפך, אלהים הוא דגם האבהות... אבי הטבעי, ובמובן זה בוראי, אינו אלא הנציג הראשון של אב על-טבעי, בורא שמיים וארץ". ויקטור פרנקל, האל הלא מודע: פסיכותרפיה ודת, ירושלים תשמ"ה, עמ' 61.

ייחוד ה' שלך גם בלי מילים גבוהות, ומשיבים אותו אליך, כמים הפנים לפנים. המסורת נמשכת לא כשרשרת המעבירה תכנים ואמונות, אלא כשורה של השתקפויות, של הדוידים בין האב ובנו, הרב ותלמידו, בהם מתגלות פניו השונות של ייחוד ה'.

ד. האם זה גורלו של תלמיד אמיתי – להתבטל בפניו רבו?

הן המדרש והן התורה של ר' נחמן מתארים קשר עקיף ומורכב בין הרב ותלמידיו, האב ובניו. אצל ר' נחמן הרב אינו יכול להתגלות במלואו בפני תלמידו עד מותו; דמותו השלימה נודעת להם רק כשהוא כבר איננו. במדרש המסורת מועברת רק כאשר האב נוטש את תפקידו החינוכי, כאשר הבנים מצליחים לקלוט בזוית את העין את העמידה האינטימית שלו מול אלוהיו. מקורות אלו מתמודדים עם מלכוד פנימי, עם הקושי העמוק הסבוך במערכות יחסים אלו, ומחפשים נתיבים חדשים שיהפכו את המורכבות לחיבור מסוג אחר.

המלכוד הזה אוהז בשני הצדדים. הרב נלכד בפונקציה שלו, בעמדה המיועדת לו, בפוזת ובלבושים של כלי-קודש. הוא נדרש להיות גילום חי של התוכן אותו הוא אמור לספק, לשחק את תפקידו עם כל הווייתו. לבושי הרב דבקים לעורו, והוא אינו יכול להופיע בלעדיהם; ומה שגרוע יותר, הוא אינו יכול לחשוף את עולמו הדתי בלי התיווך הזה. הצורך הציבורי במישהו שיגלם את 'דמות הרב' אינו מאפשר לו להופיע כאדם פרטי העובד את ה', עם הסתירות, הנפילות והלבטים הכרוכים בכך.

ר' נחמן הרבה להתמודד עם בעיה זו. הוא נאבק מול חסידיו על זכותו להופיע בפניהם כפי שהוא, באופן בלתי-אמצעי, גם כשהוא שרוי בנפילה עמוקה ואין לו דבר להגיד להם. כדי לחמוק מעמדת הרב'ה הוא קירב וריחק לסירוגין את תלמידיו, ושבר שוב ושוב את מערכת היחסים הממוסדת בין הצדיק לחסידים. הוא סיפר להם על הרב שקנה את עולמו כאשר לצורך איסוף צדקה הסכים ללכת

ברחוב בלבוש של כומר,⁶ והעלה על נס את היכולת לשובור את הדימוי העצמי המרוםם ולשקוע במשחקי קטנות.⁷ ר' נחמן הכיר את מצוקתם של אנשים שנקלעים לדימוי מסוים, ואחר כך מתאהבים בו עד שכבר אינם יכולים בלעדיו. כאשר מדובר בדמות של רב הבעיה היא חמורה עוד יותר, שכן הדימוי החברתי אוהז בעמדה הדתית ומעוות את התוכן שאותו אמור הרב לייצג – את העמידה של האדם מול ה'.

המתח הזה עיצב במידה רבה גם את דמותו של הרב שג"ר. בימיו האחרונים הוא תיאר את הכינוי הזה עצמו, 'הרב שג"ר', במילים טרגיות – "...הסרטן הינו הזהות הבדויה שלי. זו ששמה הרב שג"ר. שאיננה אני...". הכינוי הזה שדבק בו, שהפך להיות המותג שדרכו הוא מתקשר עם הסביבה, העלים את האדם הפרטי שמאחוריו. לדמות הזו, ל'זהות הבדויה' הזו, הייתה השפעה עצומה על תלמידים רבים. אבל הוא חש את הניכור מהדימוי ואת חוסר היכולת להשתחרר ממנו.

מן העבר השני, גם עמדת התלמיד מועדת לכשלים לא-פשוטים. עמדה מרוחקת וביקורתית מדי כלפי הרב עלולה להביא לקשר חיצוני ומנוכר, ללימוד שאינו יכול לחרוג מהעברה של תכנים אנונימיים. מאידך, התבטלות עמוקה של התלמיד לרבו חוסמת את הדרך בפני העמדה הייחודית שלו, הופכת אותו לכלי ריק בפני תורת הרב. ביומנו תיאר הרב הנזיר באופן נוקב את מחירה של התבטלות כזו:

והייתי לנטפל וטפל למחשבות חכמתו של רבינו שליט"א... כשטף מים עזים אדירים, לגבי עולמי דידי, שאינם עצם מעצמי, שהם מיוחדים לנשמה עליונה וקדושה וחכמה, אבל לא משורש שלי. הלא אדם רוצה בקב שלו... ואני עברתי על דעתי, פגה מקוריותי, נעתקתי ונחלשתי משורשי, והייתי ללא כלום, הנני בעצמי מת. התלמיד שהוא בטל לגמרי לגבי רבו,

⁶ כוכבי אור, עמ' קצח.

⁷ חיי מוהר"ן קלט.

רק מקבל ומוסר תורת רבו, עני הוא, וחיי מרים ועניים, ווי
לההיא כיסופא.⁸

האם זהו גורלו של תלמיד אמיתי? להתבטל בפני הרב, שבעצמו נלכד בזהות
בדויה?

ה. לתת לעצמך שם חדש

על בסיס התיאורים של ר' נחמן ושל המדרש, אולי הגיע הזמן לחשוב מחדש על
הצורך במישהו שישחק את תפקיד הרב. יתכן שהמבנה הזה הכרחי בשלב מסוים,
כמו הריחוק וההסתרה המתקיימים בין ההורים לילדים בתחילת הדרך. אבל צריך
לדעת שכל אלו רק פיגומים, ומגיע הזמן שבו צריך להסיר אותם, ולהאמין ביכולת
של מה שנבנה לעמוד בפני עצמו. זהו הנחש דקדושה: היכולת להשיל את מה
שפג תוקפו, להתנתק ממערכת היחסים המקובעת כדי ליצור חיבור עמוק יותר,
שיאפשר חירות אינסופית.

זה מה שעושים הבנים ליעקב במדרש: הם משחררים אותו מתפקיד האב,
ומתחברים אליו דווקא דרך העמידה האישית שלו, הנבדלת מהם. הבנים הם אלו
שעושים את האב מלכתחילה, והם גם אלה שיכולים לפרק את היחסים ולבנות
אותם מחדש. מה היה קורה אם התלמידים או אנשי הקהילה היו פונים אל הרב
ואומרים לו – אנחנו לא רוצים את 'הרב', לא רוצים שתשחק תפקיד או תייצג
משהו, אנחנו רוצים אותך, את הייחודיות והכנות שלך? זו אפשרות שלרוב בכלל
אינה עולה על הפרק. הרב חושב שזה לא מה שמצפים ממנו, והתלמידים חושבים
שאי אפשר אחרת. אבל מניסיוני, אנשים מגיבים לכנות ולפשיטות באופן יוצא
דופן. אני לא קורא לפירוק ההיררכיה, למחיקה מוחלטת של ההבדלים; אבל את
תפקיד הרב עצמו אפשר למלא באופן נכון יותר כאשר משתחררים מהדימוי
המכתיב מראש את היחסים.

⁸ מובא בתוך: דב שוורץ, הציונות הדתית בין היגיון למשיחיות, תל אביב תשנ"ט, עמ' 158.

המדרש אומר שלאדם יש שלושה שמות: אחד שנתנו לו הוריו, אחד שנתנו לו אחרים, ואחד שהוא נותן לעצמו. עבור מי שנושא בתפקיד חינוכי, השם שנותנים לו אחרים עלול להיות סוף הדרך. אבל אם אדם לא מגיע בחייו לרגע בו הוא נותן שם לעצמו, הוא מאבד את עולמו. שינוי השם, אותו מזכיר הרמב"ם כאחד מדרכי התשובה, יכול להיות תרגול ליציאה לדרך חדשה: להסתובב לתקופה מסוימת בלי התואר, עם שם אחר. השם הוא תבנית שמארגנת את המציאות החברתית סביבנו, קובעת את מקומנו בתוכה, באופן שלפעמים מעקר את היכולת שלנו לממש את יכולותינו. לשנות את השם, לתת לעצמך שם חדש, זה לגלות נתיבים חדשים לקשרים עם העולם.

ו. מרידה שמביאה לדביקות

שינוי כזה, שבו הרב משיל את הלבושים שלו, כרוך במידה רבה גם בהעברת האחריות אל התלמיד. הרב מביא את עצמו, אבל הוא אינו לוקח אחריות טוטלית על אף אחד, ואינו מנסה ליצור את התלמיד בדמותו. מערכת היחסים היא כזו שהרב לא יוצר תלמיד, אלא הרב יוצר רב. לרב שג"ר לא היה רב. גם לרב קוק ולר' נחמן לא. הם ינקו תורה והשראה מדמויות שונות, אבל היצירה שלהם הייתה מתוכם. יצירה כזו אפשרית רק אם יש שלב של נסירה בין הרב לתלמיד, אם המערכת הזו יודעת לפרק את עצמה בשלב מסוים, ולא להוסיף ולהשתכפל עד אין-סוף.

בשלב הזה התלמיד נדרש לעזות, למרידה ויציאה לדרך חדשה. הניסיון להאחז בישן, להמשיך ולינוק מהמוכר והידוע, מאבדת בסופו של דבר גם את החיות שהייתה בה. כאשר הרב מסתלק, בין אם במיתתו ובין אם כשהוא יוצא לחפש לעצמו שם חדש, התלמיד עלול למצוא את עצמו כהעתק דל של העוצמות שהכיר ברכו. ה'שפת אמת' פירש כך את חטא המרגלים: הם חששו מהיציאה לדרך חדשה, מהאתגרים והנפילות הכרוכים בעזיבת המדבר והכניסה לארץ.⁹ הם העדיפו לדבוק בתורת המדבר גם כאשר משה עצמו ניסה לרחוף אותם הלאה, אל

⁹ הרב יהודה אריה ליב מגור, שפת אמת על התורה, פרשת שלח תרמ"ה.

תורתו של משיח שתורת משה הבל לפניו.¹⁰ אבל הדרך להתחדש בתורה דורשת את היכולת להשליך את המוכר. כדי לזכות למפגש האינטימי, לייחוד ה', צריך האיש לעזוב את אביו ואת אמו ולדבוק בדרך חדשה.

התנועה של שליחת המרגלים היא תנועה של השלכה, אותה מממש יהושע. יהושע אינו תלמיד-העתק של רבו, אין כאן רק העברה פשוטה של "משה מסרה ליהושע"; יהושע הוא בעצמו חידוש תורה. אבל כמו ר' עקיבא, שדרשותיו וחידושו גרמו חולשת דעת למשה רבינו, גם כאן הניתוק הוא הדרך לחיבור מחודש, המרידה מביאה לדביקות במישור עמוק הרבה יותר. התלמיד צריך להיות משהו שיוצר דברים שלא שמעה אוזן מעולם, ועם זאת אינו אומר דבר שלא שמע מפי רבו. זה אפשרי רק אם התלמיד מצליח להתחבר אל הרב לא דרך תפקידו, חיבור שעלול לחסום את יצירתו, אלא לחדש את הזיקה ביניהם ממקום חופשי, כנה ומעמיק.

בניגוד לדברי השפת אמת, הרבי מלובביץ' פירש את חטא המרגלים בצורה הפוכה, וקשר זאת לתפיסה שונה של יחסי רב ותלמיד:

חטא המרגלים היה בכך שבדברי תשובתם עירבו את שכלם ושינו את סדר הדברים שאמר להם משה... ולכן, כשראה כלב שהמרגלים מערבים שכלם ומשנים משליחותו של משה, אפילו בנוגע לסדר הדברים בלבד – מיד השתיקם...

ומהוראות שעלינו ללמוד מפרשת המרגלים – שלא לערב את השכל ולעשות איזה שינוי, אפילו שינוי הסדר בלבד... ולכן, התנאי העיקרי במילוי השליחות הוא – שמירת דברי הרב, ללא שינוי, וללא עירוב השכל, מתוך קבלת עול דווקא.¹¹

¹⁰ "תורה שאדם למד בעולם הזה הבל היא לפני תורתו של משיח" (קהלת רבה, יא ח).

¹¹ תורת מנחם, כרך א, שיחת פרשת בשלח שנת השי"ת.

הרבי מוליך את פירושו על חטא המרגלים לדרישת ביטול גמור של התלמיד לרבו, דבקות מוחלטת במילותיו של הרב ובהשראה הגנוזה בהן. מתוך כך הוא גם מתנגד בהמשך דבריו להצמדת הכינוי 'זכר צדיק לברכה' או 'נשמתו עדין' לאדמו"ר הריי"צ, חותנו שנפטר ארבעה חודשים קודם לכן: הרב אינו מת, התלמיד נותר תלמיד, והרבי שואל – "למה לנו לשלחו מאיתנו?"

אבל במחילת כבוד תורתו, הדרך המוצעת כאן היא אחרת. התלמיד נדרש לא להתבטל לרבו אלא להפוך למדיום עבורו, לספר מחדש את סיפורו של הרב מתוך עצמו. זוהי הדרך אותה מורה הרב הנזיר בהמשך קטע היומן שהובא לעיל:

צריך להיות כר' עקיבא, תלמידיה דמשה, שמשה לא הבין ולא ידע מחידושי תורתו. עם כל הזקיקה לתורת ונשמת הרב, צריך להיות מקורי, עצמי, בחכמה עמוקה ומקורית, מנשמתא דיליה, ולא להתלבש בענווה של שפלות, הנעשית הדום ואיסקופא למדרש קודש הרב, אלא ברוממות וגאון של ענווה, שהונה ורכושה העיקרי – משלה בא לה, שהיא נעשית עטרת תפארת הרב.¹²

מול העמדה החסידית של הרבי מלובביץ', הדרך אותה מציע הרב הנזיר יונקת מתורת ארץ ישראל. תנועת הביטול החב"דית מניחה פער מוחלט בין החסיד לבין רבו, המשקף את האינסופיות האלוהית, פער שאפשר להתגבר עליו רק בביטול העצמי. בארץ ישראל אפשרית ואף נדרשת תנועה אחרת, תנועה של מרידה במועקה שיוצרים הפער והתביעה לביטול. הרב עצמו זקוק למרד נגדו, לנסירה שתשחרר גם אותו מתפקידו. רק ממקום כזה יוכלו יחסי הרב והתלמיד לאפשר את צמיחתם המשותפת.

¹² לעיל, הערה 9.

ז. לכלב חי הוא טוב מן האריה המת

הנסירה הזו היא המעניקה המשכיות לדמותו ותורתו של הרב, הנולד מחדש דרך תלמידיו. במושגים של תורת הסוד, אלהים מתגלה כאור-ישר, הארה אינסופית שלתודעה האנושית אין כל אחיזה בה. הקיום של אלהים בעולם הוא רק דרך האור-החוזר, דרך הסיפור שבני האדם מספרים עליו. על האדם נגזר לאבד את הקשר הישיר עם אלוהיו, הוא מושלך מגן-עדן; אבל בכך הוא זוכה לעמידה עצמית, לדעת המאפשרת לו לממש את ייעודו ולגאול את אלהים מבדידותו – עם זו יצרתי לי, תהילתי יספרו. בספרות ההיכלות נקרא אלהים 'מלך עלוב', השוכן באילמותו ובעלבוננו ומחכה שיגאלו אותו. השכינה נפלה לקליפות, ורק עבודתם של ישראל תוכל לשקם אותה.

כך הדבר גם בדמותו של הרב, בחייו וקל-וחומר לאחר מותו. תחושת ההחמצה המלווה את המוות, המחשבה על כל מה שאפשר היה עוד להספיק, אינה מוצדקת. המטרה אינה לאגור את העבר ולשמר אותו, אלא להתאמץ בדרכים מגוונות להוציא לאור את הסיפור כפי שנחקק בזיכרון, כפי שהוא מתעצב בתודעה האישית של התלמיד. דמותו הפרטית של האדם סופה להיעלם; מה שנשאר הוא הרושם שהשאיר על הסובבים אותו, והאופנים השונים בהם הם מצליחים להוציא אותו לאור. זוהי אינה היענות פסיבית של שימור והנצחה, אלא תנועה של יצירה וכינון. חז"ל אמרו שכאשר נפטר חזקיה המלך הושיבו ישיבה על קברו;¹³ כאשר מדובר באדם גדול, צריך להיזהר שהישיבה על קברו לא תהפוך לקבר על ישיבתו.

גם אחרי כל הדברים שאמרנו כאן, ביחסי רב ותלמיד יש מחסומים שקשה להשתחרר מהם. פעמים רבות התלמיד יכול באמת לצאת לדרכו רק כאשר רבו מסתלק מהעולם. אדם גדול יוצר סביבו ענני כבוד, ותלמידיו נבלעים בתוכם. כאשר הרב נפטר, התלמיד מוצא את עצמו לראשונה במרחב פתוח, בלי שמים מעליו, ואז הוא יכול להתחיל לנוע. כאשר האגו של הרב מסתלק, יכולה דווקא התורה, שהייתה שדה ההשפעה שלו, להפוך למרחב שבו התלמיד מוליד מחדש

¹³ בבא קמא, דף טז עמוד ב.

את הרב מתוך עצמו, ממקום חופשי ויצירתי. הרצון להמשיך את דרכו של הרב עלול להביא להיאחזות בציטוטים, בשחזור חלול של תנועות חיים. אבל לימוד תורה במיטבו הוא מרחב כאוטי שבו מילים מתנתקות ממקורן, מתגלגלות בצירופים חדשים והופכות ליצירה חדשה-ישנה. ללמוד את תורתו של הרב זה ללכת איתה הלאה, למפגשים החדשים שמזמנים חייו של התלמיד, כי לכלב החי הוא טוב מן הארי המת. מורשת תורנית היא דבר חי מטבעו, כל עוד התנועה היא של לימוד ולא של שימור. זהו הנצח של מי שהשאיר אחריו תלמידים, שנשמתו ותורתו חיים בהם.